

<p>4 jours</p>	<p>Spurrier</p>
<p>28.7.38</p>	<p>Pain blanc un mois, étente</p>
<p>28.7.38</p>	<p>Tervae</p>
<p>vers Louis</p>	<p>F Ce prévenu fait la grève de la faim</p>
<p>depuis 11 jours</p>	<p>Devra être nourri de force au besoin</p>
<p>Chéroux</p>	<p>remplacer le régime tonique par deux litres de lait + 8 morceaux de sucre</p>
<p>29-7-38</p>	<p>Paul Tervae</p>
<p>Jules</p>	<p>F Couverture supplémentaire</p>
<p>29.7.38</p>	<p>Paul Tervae</p>
<p>me</p>	<p>F Ancien interné à maintenir à l'amorce</p>
<p>29.7.38</p>	<p>Paul Tervae</p>
<p>Isidore</p>	<p>Affaibli et déprimé; régime lacté</p>
<p>189</p>	<p>et 2 oeufs 6 jours</p>
<p>30.7.38</p>	<p>Tervae</p>
<p>F</p>	<p>Interné vers de Mars 1</p>

HONGERSTAKINGEN IN BELGISCHE GEVANGENISSEN TIJDENS HET INTERBELLUM

'ONDER DWANG TOE TE DIENEN: 2 LITER MELK + 8 STUKKEN SUIKER.'

Tijdens het interbellum werden tientallen gevangenen die een hongerstaking waren begonnen in de gevangenis van Vorst voor observatie overgeplaatst naar de psychiatrische afdeling. De redenen voor hun protest waren uiteenlopend en de profielen van de mannen en vrouwen in verzet evenzeer. Ze noemden geen politiek motief, ze streefden geen hogere idealen na en er was geen sprake van georganiseerd verzet. Zo weigerde C.P. te eten zolang hij niet werd overgeplaatst naar het gemeenschapskwartier van de gevangenis van Gent. A.S. protesteerde met zijn hongerstaking tegen een, volgens hem, onterechte veroordeling en J.T. wilde vrijkomen omdat zijn ouders oud en behoeftig waren. In de psychiatrische afdeling werd, als de gevangene zijn verzet bleef volhouden, overgegaan tot het toedienen van dwangvoeding. Dit artikel onderzoekt het profiel en de motieven van de gevangenen die in hongerstaking gingen en de reactie van de autoriteiten op dit verzet. En dit tegen de achtergrond van veranderende inzichten rond criminaliteit en misdadiger en een overgangperiode in het gevangenisstelsel. Het cellulaire afzonderingsregime liep op zijn laatste benen. Tegelijk werd de persoon achter de misdaad (en het gevaar dat hij betekende voor de maatschappij) belangrijker dan de misdaad waarvoor hij was veroordeeld.

De gevangenis van Vorst, Vervaecks thuishaven en het centrum van het 'antropologische' ideeëngoed (uit *Notice sur la prison de Forest-Bruxelles* (Brussel 1947) 7)

Vervaecks 'antropologische laboratorium' in de gevangenis van Vorst (uit *Notice sur la prison de Forest-Bruxelles* (Brussel 1947) 13)

Illustraties van de gevangenis van Vorst (links) en het antropologisch laboratorium in de gevangenis (rechts). (In: Jo TOLLEBEEK, Geert VANPAEMEL, Kaat WILS (red.), *Degeneratie in België*, 2003, p. 195)

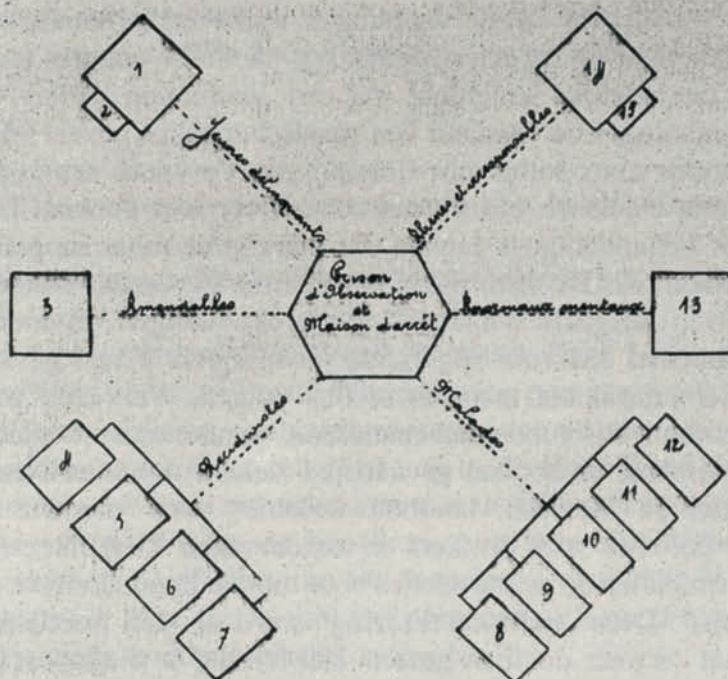
De psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst werd in 1922 opgericht als onderdeel van de Penitentiair Antropologische Dienst (PAD). Deze dienst was het resultaat van de invoering van de criminele antropologie in de penitentiaire praktijk. De Belgische vaandeldrager van deze nieuwe wetenschap, dokter Louis Vervaeck, beoogde met de PAD een doorgedreven classificatie van de gedetineerden om hun behandeling te bepalen met het oog op een succesvolle re-integratie in de maatschappij. Onder invloed van de sociaalverweerdocrine, die langzaam maar zeker ingang vond in het strafrecht, verschoof immers de klemtoon van de misdaad naar de misdadiger en hoe de maatschappij tegen hem te beschermen. Wie was de misdadiger? In welke mate was zijn criminele gedrag gedetermineerd door zijn sociale omgeving, door zijn familie of door zijn genen? De classificatie door de PAD moest een antwoord bieden op deze vragen. Gedetineerden die zich niet hielden aan de gevangenisregels, mogelijke mentale stoornissen hadden of gedrag vertoonden dat onder de noemer 'problematisch' werd gerangschikt, werden

voor verdere observatie overgebracht naar de psychiatrische afdeling.¹ Zo ook de gevangenen die in hongerstaking gingen.

Hongerstakingen zoals deze in de gevangenis van Vorst waren geen uitzondering in de penitentiaire instellingen van de 20e eeuw. Internationaal onderzoek van Scanlan et al. wees al uit dat bijna 70 procent van de 1441 onderzochte hongerstakingen in de wereld tussen 1906 en 2004 in de gevangenis plaatsvonden.² Dit aantal lag in de realiteit hoger, aangezien de onderzoekers enkel rekening hielden met hongerstakingen die de krant haalden en in het ongewisse bleven over acties die de buitenwereld niet bereikten. Uit hetzelfde onderzoek bleek dat iets meer dan 40 procent van alle hongerstakingen in de be-

De ideale penitentiaire organisatie in schemavorm zoals Vervaeck die zag. Het beeld visualiseert het idee van een netwerk waarin de beslissingsmacht in het centrum ligt. In het Prison d'observation (of antropologisch laboratorium) maakte de arts uit in welke aangepaste gevangenis de delinquent moest worden ondergebracht. (In: Jo TOLLEBEEK, Geert VANPAEMEL, Kaat WILS (red.), *Degeneratie in België*, 2003, p. 207)

Schéma de l'organisation pénitentiaire de l'avenir.

1. Ecole de Bienfaisance (jeune délinquants âgés de 16 à 21 ans).
2. Ecole de Réforme, annexée à la précédente (jeunes délinquants vicieux et indisciplinés).
3. Prison ordinaire (condamnés normaux et récidivistes amendables).

Récidivistes incurables :

4. Quartiers ou prisons cellulaires (indisciplinés et vicieux).
5. Ateliers industriels (à régime sévère).
6. Colonies agricoles (à régime adouci).
7. Colonies de déportation.

Etablissements pour malades :

8. Hôpital et hospice pénitentiaire (condamnés âgés, infirmes ou malades chroniques).
9. Sanatorium et hôpital pour tuberculeux.
10. Etablissements pour vénériens.
11. Sanatorium pour névrosés et malades du système nerveux.
12. Sanatorium pour alcoolisés et toxicomanes.
13. Prison-Asile (dégénérés, anormaux, débiles mentaux).
14. Asile criminel (aliénés criminels et accusés irresponsables).
15. Section spéciale pour les kleptomanes, les fous moraux et les maniaques sexuels.

studeerde periode werd uitgevoerd door een geïsoleerde persoon die geen banden had met een grotere politieke organisatie of sociale beweging. Toch concentreert de internationale literatuur over hongerstakingen zich vooral op de grotere en sterk gemediatiseerde hongerstakingen, zoals die van de suffragettes (voor WO I), de Ierse republikeinen (jaren 1920-1930 en jaren 1980), die van Gandhi, en die van extreemlinkse activisten in Turkije (begin 21e eeuw). De weinige studies over individuele hongerstakingen situeren zich, behoudens enkele uitzonderingen, veelal in de legale of medische onderzoekssfeer.³

De focus op grotere hongerstakingen zorgt voor een onvolledig beeld van deze verzetstactiek. Internationaal historisch onderzoek naar geïsoleerde hongerstakers en hun motieven is amper voorhanden. De situatie is niet veel beter voor België, integendeel. Ook historisch onderzoek naar het bredere thema van verzet in de gevangenis of, uitgebreider, naar de levensomstandigheden van gevangenen is schaars. Vanhulle stelt dat de recente hernieuwde interesse in de geschiedenis van de Belgische strafinstellingen vooral werken heeft voortgebracht gericht op regelgeving en gevangenisbeleid. De geschiedenis van de gevangenen zelf werd, behoudens een aantal belangrijke uitzonderingen, grotendeels genegeerd. De uitzonderingen betreffen, naast werk van Baes en Fally, vooral studies over de opsluiting van minderjarigen, in navolging van Christaens en Dupont-Bouchat. Zo is er onder meer het werk van Veerle Massin over meisjes in Brugge en dat van Margo De Koster over jongens in Mol. Ook het lopende doctoraatsonderzoek over jeugddelinquenten van Laura Nys moet worden vermeld.⁴

De werking van de PAD wordt belicht in het werk van Raf De Bont over Louis Vervaeck, en in dat van Bert Vanhulle over arts-antropoloog Etienne De Greeff, die de leiding

had over het Leuvense laboratorium.⁵ Daarnaast analyseerde Vandersmissen de ontwikkeling van de criminele antropologie en de oprichting van de PAD. Fally onderzocht dan weer de geschiedenis van de laboratoria in de centrale gevangenis van Gent en Leuven.⁶ Maar voor een bottom-upanalyse, die vertrekt vanuit het perspectief van de gevangenen die onderzocht werden in dit laboratorium, moeten we ons hoofdzakelijk wenden tot masterproeven, zoals Baes' analyse van het antropologisch laboratorium in de centrale gevangenis van Antwerpen.⁷ Verder leert werk van Massin ons meer over verzetstactieken in andere disciplinerende instellingen, in casu het Rijksopvoedingsgesticht in Brugge.⁸

Het voorliggende onderzoek, dat een herwerking is van mijn masterproef, vormt een bijdrage tot het weinige bottom-uponderzoek dat historici voor Belgische gevangenis hebben uitgevoerd. Het levert aanvullend ook een bijdrage aan de literatuur rond verzet (in de gevangenis) en het debat over dwangvoeding. Deze studie wil nagaan hoe gedetineerden in Vorst door middel van een hongerstaking in verzet gingen en hoe de institutionele omgeving daarop reageerde. Het draagt daarom bij tot een beter begrip van de realiteit in de gevangenis tijdens het interbellum, en meer in het bijzonder van het reilen en zeilen in de psychiatrische afdeling van Vorst. De focus ligt op de relatie tussen gevangenen en penitentiaire instelling in een periode van veranderende visies op criminaliteit en misdadiger. Drie vragen domineren deze studie. Wie zijn de gedetineerden die tijdens het interbellum in de gevangenis van Vorst in hongerstaking gingen? Welke motieven hadden ze? En hoe reageerden de gevangenisautoriteiten op deze vorm van verzet? Om dit uit te zoeken analyseer ik persoonsdossiers van gevangenen die in

hongerstaking gingen en om die reden door de penitentiaire autoriteiten naar de psychiatrische afdeling werden overgebracht. Een doorgedreven en kritische lezing van de dossiers genereert inzicht in de motieven en de persoonlijkheid van de gedetineerden, in de drijfveren van de verpleegkundigen en artsen en in hun reacties op de hongerstaking.

Om te beginnen duid ik de gevangenis van Vorst en de PAD in de context van het penitentiair beleid tijdens het interbellum. Vervolgens beschrijf ik de bronnen die ik gebruikt heb, met name de archieven van de psychiatrische instelling van Vorst en de dossiers van gevangenen. Daarna licht ik het concept hongerstaking toe en bespreek ik de resultaten van het onderzoek naar de hongerstakingen in de gevangenis van Vorst.

De gevangenis (van Vorst) tijdens het interbellum

In het penitentiair beleid markeerde het interbellum een overgangperiode van een celregime, dat sinds de wet van 1870 officieel in voege was, naar een gemeenschapsregime. De gevangenshervormer en geestelijke vader van dit celregime, Edouard Ducpétiaux, had in de 19e eeuw met zijn afzonderingssysteem een zedelijke verbetering van de gedetineerden voor ogen. Door bezinning, afzondering en gebed zouden misdadigers tot inkeer komen. Bovendien konden gevangenen die in aparte cellen verbleven elkaar niet besmetten met kwalijke ideeën. Door responsabilisering van de gevangenen zouden twee grote problemen van de 19e eeuw, criminaliteit en recidive, effectief kunnen worden aangepakt. Ducpétiaux stierf voor de wet van 1870 zijn penitentiaire visie bevestigde. Maar door zijn invloed op het beleid werd, tussen 1844 en 1919, in een razend tempo een dertigtal celgevangnissen gebouwd.⁹ Het reglement in die

instellingen bepaalde dat gevangenen enkel hun cel mochten verlaten voor hun dagelijkse wandeling of om naar de kapel te gaan. Eens buiten hun cel moesten ze een *cagoule*, een kap over het hoofd, dragen zodat elk contact tussen gevangenen werd voorkomen.¹⁰

In 1910 opende de gevangenis van Vorst de deuren als een van de laatste etablissementen gebouwd naar Ducpétiaux ideeën van cellulaire opsluiting. Ernaast lag de gevangenis van Sint-Gillis die al sinds 1885 bestond. Vorst en Sint-Gillis waren voornamelijk arresthuizen en gevangnissen voor gedetineerden veroordeeld tot een korte straf. Aan de gevangenis van Vorst was ook een vrouwenafdeling verbonden. In totaal was er in Vorst plaats voor 327 mannen en 136 vrouwen, terwijl Sint-Gillis 608 mannen kon herbergen.¹¹ Het is belangrijk de gevangenis van Sint-Gillis ook te betrekken bij dit onderzoek, aangezien de gevangenen die daar in hongerstaking gingen ook naar de psychiatrische afdeling van Vorst werden gestuurd. Toen de gevangenis van Vorst in gebruik werd genomen, was het celregime al enkele jaren voorwerp van scherpe kritiek. Toch bleven de officiële regels van kracht. Pas vanaf 1920 zou de regering een aantal versoepelende hervormingen doorvoeren. Gedetineerden mochten voortaan overdag werken of een opleiding volgen in een gemeenschappelijke ruimte, terwijl ze 's avonds en 's nachts in een eigen cel moesten blijven. Het dragen van de gevangeniscape werd eerst optioneel en later volledig afgeschaft.¹² Maar in de praktijk bleek het op papier zo streng gereguleerde celregime al vanaf het begin onmogelijk op te leggen. Veel gevangenisdirecteurs waren niet overtuigd van het principe en namen het niet nauw met de contemplatieve afzondering. Bewakers lieten gedetineerden vrij en zonder *cagoule* met elkaar communiceren. Veel gevangnissen

hadden zelfs gemeenschappelijke zalen ingericht waar gevangenen samenkwamen. Vaak bleek ook dat de keuken, de ziekenboeg en de wasruimte gezamenlijk werden gebruikt. Ook buiten de gevangenis groeide de kritiek op het celregime, vooral toen tegen het einde van de 19e eeuw bleek dat recidive en criminaliteit niet substantieel waren gedaald.¹³

Een nieuwe visie op strafrecht en misdadiger maakte intussen opgang. De doctrine van het sociaal verweer, gepromoot door hoogleraar Adolphe Prins, stelde niet de misdaad maar de misdadiger en diens persoonlijkheid centraal. Misdaad was geen gevolg van een bewuste normovertreding, maar de uiting van degeneratie in de persoon van de dader. Hierdoor verschoof de strafrechtsbedeling van daadgericht naar dadergericht, en zo van straf naar therapie: misdadigers moesten niet zozeer gestraft dan wel behandeld worden. Deze verwetenschappelijking van de strafbedeling werd begin 20e eeuw onder minister van Justitie Emile Vandervelde omgezet in een nieuw beleid waarin Louis Vervaeck een centrale rol speelde. Beïnvloed door de ideeën van Lombroso, de grondlegger van de criminele antropologie, en geïnspireerd door de sociaalverweerdctrine van Prins, werkte Vervaeck een systeem uit dat gevangenen in de eerste plaats moest classificeren. Vervaeck volgde Lombroso's strikte visie op de geboren crimineel niet blindelings¹⁴, maar stelde dat ook de sociale en morele omgeving een invloed uitoefende op de misdadiger.¹⁵

Om de criminele antropologie in de praktijk om te zetten, werd in 1920 de Penitentiaire Antropologische Dienst (PAD) opgericht met Vervaeck aan het stuur.¹⁶ Deze dienst, die

in Vorst was gehuisvest, richtte in de tien belangrijkste gevangenis van het land antropologische laboratoria op die al snel een belangrijke plaats zouden innemen in het penitentiaire veld. Vervaeck wilde met zulke laboratoria en door middel van een grondige observatie en studie van gevangenen tot een wetenschappelijk classificatiesysteem komen. Hij deelde misdadigers in in *criminels d'occasion*, *délinquants d'habitude* en geboren criminelen. Gelegenheids- en gewoontemisdadigers vormden de meerderheid en werden als de hardnekkigste groep beschouwd. Zij leidden een immoreel leven, met alcoholverslaving en werkloosheid, en kwamen daardoor voortdurend in de verleiding om misdrijven te plegen. De maatschappij had het recht zich te verdedigen tegen zulke personen. Een uitgebreid onderzoek moest eerst het veiligheidsrisico dat van deze mensen uitging, bepalen om daarna uit te maken welke behandeling het meest geschikt was om dat gevaar te neutraliseren.¹⁷ Een geneesheer-antropoloog kreeg de leiding over het laboratorium en werd bijgestaan door een klerk en een bewaarder-meter. Ze onderwierpen alle recidivisten en alle gedetineerden met een straf van meer dan drie maanden aan een onderzoek.¹⁸ Het aantal dossiers dat werd opgesteld was aanzienlijk. Cijfers van de eerste twaalf jaar laten zien dat deze laboratoria allesbehalve marginaal waren: tussen de oprichting van de PAD en eind 1932 werden 24.779 rapporten opgemaakt, waaronder 5268 van recidivisten.¹⁹ Voor de hele onderzoeksperiode zijn geen cijfers beschikbaar. Maar een berekening aan de hand van gegevens uit de Gerechtelijke Statistiek van België, die vanaf 1925 de dossiers van de Antropologische Dienst vermeldt, leert dat er tussen 1932 en 1940 nog eens 13.534 rapporten werden opgesteld. Dat brengt het aantal dossiers voor het interbellum op

Tekening waarop de gedwongen voeding van een suffragette in hongerstaking wordt uitgebeeld. Gepubliceerd in: *Illustrated London News*, 27/04/1912. (Bron: zie p. 29)

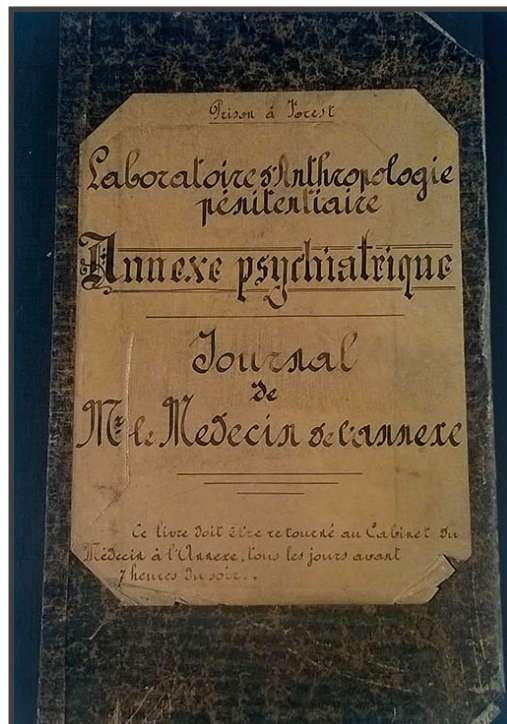
38.313. Jaarlijks werden gemiddeld dus zo'n 2000 rapporten opgesteld, terwijl de totale Belgische gevangenispopulatie in die periode schommelde tussen 4000 en 5000 gedetineerden.²⁰ Duidelijk is ook dat er na 1930 merkbaar minder antropologische dossiers werden geproduceerd. Terwijl dat jaar nog 2667 rapporten werden volgeschreven, daalde het aantal in 1940 tot 1368.²¹

Vervaecks systeem kreeg in zijn tijd veel tegenwind, vooral van aanhangers van Ducpétiaux' cellulaire regime en van gevangenisdirecteurs die hun autoriteit ondermijnd zagen door deze laboratoria. Artsen-antropologen hadden immers niet alleen inspraak in de penitentiaire behandeling van de gevangene, ze hadden ook een grote beslissingsmacht over diens recht op voorwaardelijke invrijheidsstelling. Uiteindelijk, in 1930, werd de wet op het sociaal verweer van kracht, waarvan Vervaeck ook een vurige voorstander was. Die wet zorgde ervoor dat het aandeel van de criminele antropologie bij de strafuitvoering tegen het einde van het interbellum aan belang zou verliezen, om na de Tweede Wereldoorlog bijna helemaal te verdwijnen. De wet onttrok 'abnormalen' aan het klassieke strafrecht en maakte het mogelijk hen te plaatsen in speciaal daarvoor opgerichte instellingen van sociaal verweer. Door de wet gingen arts-antropologen zich steeds meer toeleggen op hun eigen expertiseveld, de psychiatrie, waardoor hun impact op het hele penitentiaire veld verkleinde.²²

De antropologische laboratoria kregen vanaf 1921 een psychiatrische afdeling waar gevangenen werden ondergebracht voor strikte observatie. Drie groepen kwamen hier terecht. Allereerst gevangenen die een acuut en voortdurend probleem vormden omdat ze het celregime niet verdroegen. De tweede groep waren gevangenen van wie werd vermoed dat ze een problematische fysieke of mentale

toestand simuleerden; in de psychiatrische afdeling zou deze simulatie door de intense controle snel aan het licht komen. Bij de derde groep gevangenen bleek na de opstelling van het antropologische dossier dat er een aantal 'problematische gedragskenmerken' waren.²³ De grootste groep gedetineerden uit de psychiatrische afdeling werd volgens de gestelde diagnose gecatalogiseerd als 'psychopathes, déséquilibrés, débiles mentaux' (zo'n 31 procent), gevolgd door 'neuropathes à crises' (21 procent) en 'psychoses et démences' (16 procent).²⁴ Er zijn geen cijfers beschikbaar voor de hele periode, maar volgens Vervaeck waren tegen eind 1932 al 7194 gevangenen in observatie geweest en behandeld in een psychiatrische afdeling in het land. 740 van

Dagboek van een arts-antropoloog in de gevangenis van Vorst.
(Rijksarchief te Brussel (Vorst))

hen werden in een krankzinnigengesticht geplaatst, terwijl 3096 gedetineerden terug naar hun gewone cel werden gestuurd. 970 van de andere gevangenen werden overgeplaatst naar een andere gevangenis en 940 werden vrijgelaten of de landsgrens overgezet.²⁵

De psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst werd opgericht in 1922 en stond onder rechtstreeks toezicht van dokter Louis Vervaeck zelf en later van zijn zoon Paul Vervaeck.²⁶ De bekende Britse criminoloog Radzinowicz bezocht Vorst in de jaren 1920 en beschreef de psychiatrische afdeling als 'een klein krankzinnigengesticht binnen de gevangenis'. Mannelijke gedetineerden kwamen er terecht in zaal A of zaal B. Zaal A bestond uit een kamer met tien bedden,

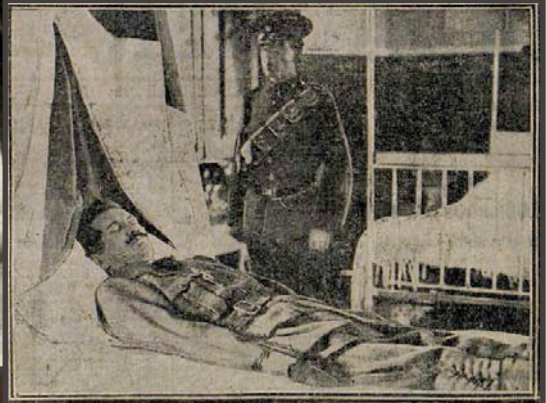
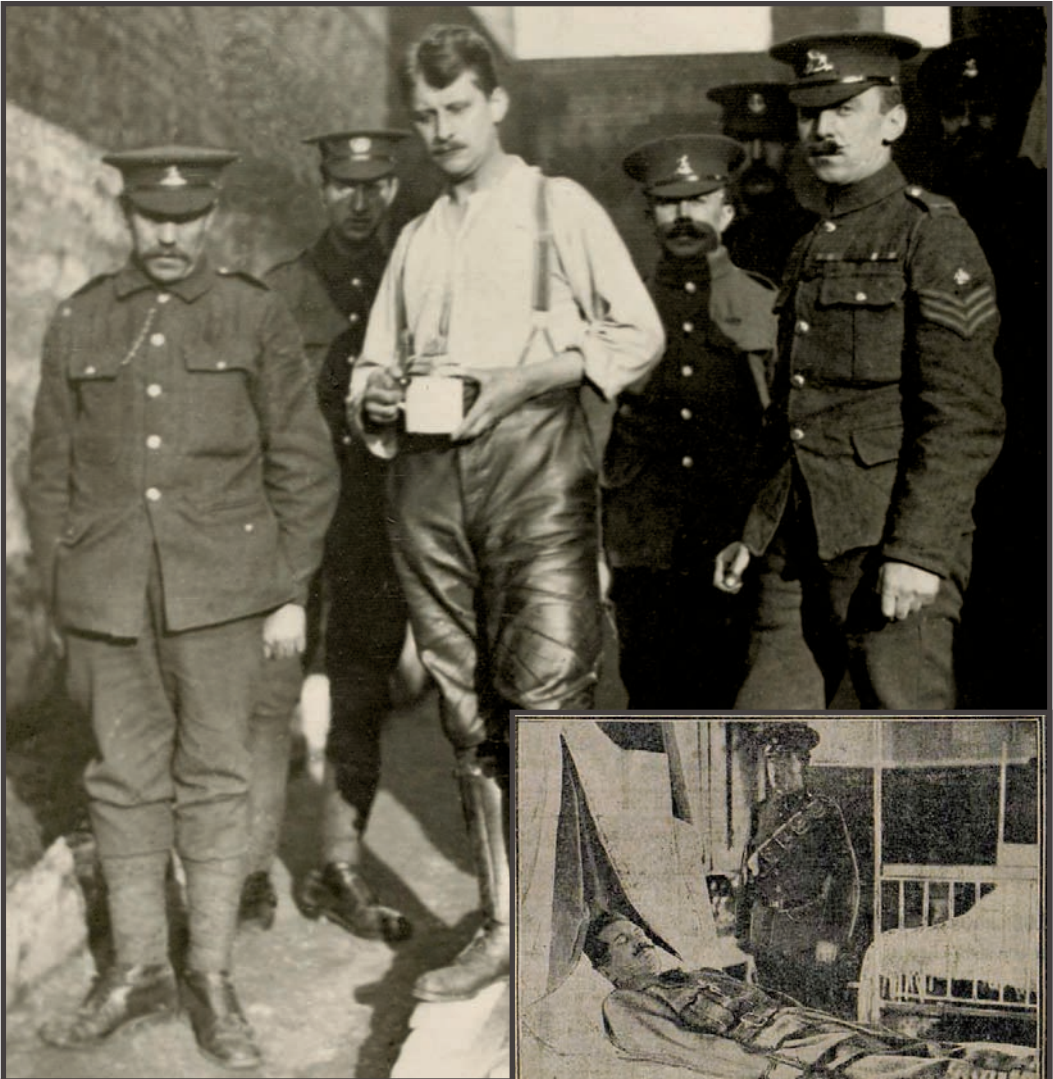
een kamer met drie bedden, en enkele isoleercellen. Zaal B werd in 1931 geopend en telde een twintigtal bedden. De vrouwenafdeling had vijf bedden. De arts-antropoloog deed dagelijks de ronde en onderzocht iedere gevangene. Hij kreeg hierbij de hulp van verpleegkundigen die dag en nacht moesten superviseren en een dagboek bijhouden van alles wat er gebeurde. Ze werden bijgestaan door gedetineerden die vertrouwen genoten en die eveneens waakten over de afdeling. De gedetineerden mochten geen bezoek ontvangen zonder uitdrukkelijke toelating van de arts, en ook het nazien van de briefwisseling was zijn verantwoordelijkheid.²⁷

Bronnenmateriaal

Professor Louis Vervaeck tijdens het Congrès européen d'hygiène mentale, 1 juni 1922.
Foto: Agentschap ROL

De periode waarop dit onderzoek zich richt, werd niet alleen gekenmerkt door veranderingen in het penitentiaire beleid, maar ook door de groeiende publieke aandacht voor hongerstakingen. Een prospectie van Belgische kranten leert dat hongerstakingen als verzetsmiddel vanaf de jaren 1920 steeds vaker opdoken binnen en buiten de gevangenis, terwijl zij voordien niet voorkwamen. Een duidelijke verklaring voor deze 'eerste hongerstakingen' of in elk geval de eerste in de pers gerapporteerde hongerstakingen is er niet. Het is mogelijk dat hongerstakingen elders in de wereld, waarover uitvoerig werd bericht in de kranten, een rol hebben gespeeld. Hongerstakingen zijn immers, net als andere protestvormen, in de strijd aangeleerde praktijken en hebben een geschiedenis van imitatie en geleende kennis.²⁸ De hongerstaking van de Britse suffragettes en de dwangvoeding die de vrouwen kregen in de gevangenis oogstten veel media-aandacht, ook in de Belgische pers. De suffragettes inspireerden de Ierse republikeinen. Binnen die groepering zouden al snel twee belang-

Photograph of Late Thomas Ashe Lying-in-State

The Firing Party At The Grave Of Thomas Ashe. September. 30, 1917.

De Ierse republiekin Thomas Ashe in Britse hechtenis na de Paasopstand in 1916. (National Library of Ireland)

Thomas Ashe op zijn sterfbed na een verkeerd toegediende sonde bij dwangvoeding. (Bron: zie p. 29)

De begrafenis van Thomas Ashe. (Bron: zie p.29)

De hongerstaking van Mahatmi Gandhi kreeg ook aandacht in het dagblad *Vooruit*. (Artikels van 24/09 en 27/09/1932, Amsab-ISG, Gent). (Bron foto: zie p. 29)

rijke activisten sterven ten gevolge van een hongerstaking. Thomas Ashe liet het leven in 1917, nadat een sonde voor dwangvoeding verkeerd was ingebracht. En Terence MacSwiney, de burgemeester van Cork, stierf in 1920 na 74 dagen voedselonthouding. De acties van Ashe, MacSwiney en andere republikeinen werden wereldnieuws. Ook de hongerstakingen van Mahatma Gandhi kregen een prominente plaats in de Belgische kranten. Hongerstaking en dwangvoeding waren dus geen vreemde begrippen voor de Belgische bevolking.

Artikels in Belgische kranten meldden dat gevangenen die in hongerstaking gingen, werden overgeplaatst naar de psychiatrische afdeling van de gevangenis. Dat leidde naar wat uiteindelijk mijn belangrijkste bronnen zouden worden: de archieven van de psychiatrische afdeling van Vorst en de morele dossiers van de gevangenen. Ik koos voor Vorst, en niet voor een andere gevangenis, omdat het antropologisch laboratorium daar het zenuwcentrum vormde van de PAD, en omdat de dienst onder rechtstreekse supervisie

Gandhi zwakker

In dertig uur niets gegeten;
drinkt slechts water

Na hun bezoek hebben twee leden van de Hindoesche delegatie aan Ruzer verklaard, dat Gandhi veel zwakker is en dat zijn stem afneemt. De afgevaardigden drongen aan op de noodzakelijkheid om tot een regeling te komen en voegden daaraan toe: nu of nooit. Want na een tiental dagen zou Gandhi zoo zijn uitgeput, dat hij onmogelijk meer aan onderhandelingen zou kunnen deelnemen en misschien zou hij den gevolgen van zijn hongerstaking nimmer te boven komen.

Sedert meer dan dertig uur heeft Gandhi geen voedsel tot zich genomen, uitgezonderd water, dat hij vrijwillig drinkt. Hij is voortdurend in gebed verzonken.

Gandhi is naar een cel vlakbij den ingang der Yeravdagevangenis overgebracht omdat dit voor de bezoeken gemakkelijker is.

Een akkoord bereikt in Engelsch-Indië

Ghandi verklaarde, dat hij verplicht zal wezen zijn vasten te onderbreken, zoo de Britsche regeering de bepalingen aanvaardt der overeenkomst betrekkelijk de vertegenwoordiging der parias in de wetgevingen.

De Mahatma voegde er aan toe, dat hij zijn besluit enkel zou kunnen heffen want net als het een beteekening aan de Engelsche regeering kon beteekenen, kon het van het Hindoesche volk de aanvaarding eischen van een eerste voorstel.

Hij zou niet aarzelen de volbrenging van zijn wensch door te drijven, zoo binnen de komende maanden het Hindoesche volk zich niet getrouw gedroeg naar de te volbrengen bepalingen.

De geneesheer van Ghandi, die bij hem in een klein ijzeren bed rust; in de gevangenis van Yeravda, verklaarde zich tevreden over den toestand van den Mahatma.

Mac Donald heeft zich reeds bezig gehouden met een ontwerp van overeenkomst, ingevolge de telegrammen hem gezonden door Sir Tej Bahadur Sapru en Jayakar, de twee Hindoesche vertegenwoordigers bij de Ronde Tafelkonferentie, aangaande de erkenning der parias en de daarmee verband houdende hongerstaking van den Mahatma.

stond van Louis Vervaeck. Bovendien had dit laboratorium als enige in het land een vrouwenvleugel waarvan de archieven mogelijk inzicht konden bieden in het genderspect bij hongerstakingen.

De archieven van de psychiatrische afdeling bestaan uit drie delen: het register van in- en uitgaande gevangenen, de dagboeken van verpleegkundigen en die van de arts-antropoloog. Het register vermeldt welke gevangene wanneer werd overgebracht naar de afdeling, samen met de reden voor overplaatsing, de duur en de bestemming van de gedetineerde na zijn ontslag. Uit deze dagboeken bleek al snel dat hongerstakers systematisch werden overgeplaatst naar deze dienst: verschillende keren staat 'hongerstaking' als enige vermeld in de kolom 'reden van toelating'. De dagboeken van verpleegkundigen beschrijven iedere dag kort hoe de gevangene zich had gedragen, wat hij/zij had gegeten, aangevuld met varia zoals een verplaatsing naar het justitiepaleis. Er staat ook welke medicijnen de gedetineerde kreeg en welk bijkomend voedsel uit de kantine werd gekocht. De dagboeken van de arts-antropoloog, die iedere dag de psychiatrische afdeling bezocht, bevatten zeer beknopte notities over de toestand van de gedetineerde. Beide dagboeken vermelden ook of de hongerstaker al dan niet dwangvoeding had gekregen.

In totaal kon ik voor de periode 1920-1940 uit deze archieven 42 namen van gedetineerden (3 vrouwen en 39 mannen) weerhouden die minstens één keer in hongerstaking waren gegaan. Van 12 van de 42 gevangenen kon ik nadien ook het morele dossier lokaliseren. Morele dossiers, vanaf 1924 opgesteld, bevatten gegevens over de persoonlijkheid van de gevangene, diens thuissituatie, opleiding en gedrag in de gevangenis. In het dossier staat ook de inbreuk genoteerd die de gedetineerde had gepleegd, en de veroordeling en de datum

van zijn of haar vrijlating. De mappen bevatten eveneens de brieven die de gevangene had geschreven maar waarvoor hij/zij geen toelating had gekregen om ze te versturen. Daarnaast zijn er ook het uitgebreide antropologische verslag, waarvan hierboven al melding werd gemaakt, de medische kaart van de gevangene en de verslagen over inbreuken in de gevangenis in te vinden. Morele dossiers zijn rijke bronnen, maar aangezien ze zijn opgesteld door verantwoordelijken van de gevangenissen, weerklinkt vooral de stem van de disciplinerende autoriteit. De stem van de gevangenen horen we niet, of slechts indirect, tenzij er brieven bewaard zijn in hun dossier. Voor zover het mogelijk was, heb ik daarom de versie in de dossiers, genoteerd door de arts of een gevangenismedewerker, vergeleken met de versie die de gedetineerden zelf over hun verblijf gaven in brieven in het dossier.²⁹

De 42 hongerstakingen die ik op die manier kon reconstrueren voor de periode 1920-1940, kenden een – voorlopig onverklaarde – piek in respectievelijk 1932 (met 11 hongerstakingen) en 1935 (met 7 gevallen), terwijl de andere min of meer gelijk verspreid lagen over de andere jaren. Allicht lag het werkelijke aantal hongerstakers in Vorst hoger dan de 42 namen die ik vond. De gevangenisarchieven vertonen grote hiaten, en dossiers zijn vaak om onbekende redenen zoekgeraakt. Het register van in- en uitgaande gevangenen van de psychiatrische afdeling loopt bijvoorbeeld maar tot 1931. De namen van hongerstakers van na deze periode heb ik gevonden in de dagboeken van de artsen en verplegers. Maar ook die zijn niet volledig. Voor de vrouwenafdeling is er zelfs geen register beschikbaar.

Het wapen van de zwakkere

Vooraleer ik dieper inga op de hongerstakingen in Vorst is het nodig de hongerstakingspraktijk te bespreken. Hongerstakingen zijn een van de meest omstreden en onbegrepen protestvormen. De actievoerders wordt vaak irrationaliteit of poging tot chantage verweten.³⁰ In een hongerstaking is de dader het slachtoffer, iemand die dreigt zichzelf dood te hongeren om toegevingen te forceren.³¹ Hebben verscheidene andere vormen van verzet, zoals stakingen en demonstraties, in de afgelopen eeuw een zekere vorm van legitimiteit verworven, dan geldt dat niet voor hongerstakingen. De oorzaak is de ambivalente status van deze praktijk, op de grens tussen het individuele en het collectieve, tussen geweld en geweldloosheid. Het is dus niet altijd eenvoudig om een hongerstaking goed te duiden.³² Hongerstakingen passen in Tilly's actierepertoire dat personen ter beschikking hebben om eisen te stellen aan individuen of instanties. Dat is voor ieder individu beperkt en omvat slechts een deel van het hele repertoire van mogelijke actiemiddelen. Het gebruik van deze actiemiddelen genereert *contentious politics*: confrontaties met elites en autoriteiten die ontstaan als gewone mensen de handen in elkaar slaan, vaak ook met invloedrijke burgers, om iets aan te klagen.³³ Tegelijk zijn hongerstakingen volgens Sharp een vorm van geweldloos verzet³⁴, net als petitie's, sit-ins of boycotts. Al zijn de gevolgen van hongerstakingen een pak ernstiger: geen andere tactiek houdt potentiële zelfvernietiging in.³⁵ Net omwille van dat zelfvernietigende aspect dringt de vraag zich op of hongerstakingen inderdaad een geweldloze protesttactiek zijn. Siméant stelt dat er wel schade wordt toegebracht: het lichaam van de hongerstaker wordt willens en wetens geweld aangedaan, en dat kan zelfs

leiden tot de dood. Ten tweede kunnen hongerstakingen ook worden uitgevoerd door bewegingen die geweld gebruik(t)en.³⁶ Voor de leden van de PKK in Turkije of die van de Duitse RAF, twee groeperingen die bomaanslagen pleegden, vormde hun 'geweldloze' hongerstaking geen toegevoegde waarde. Hoewel sommige onderzoeken hongerstakingen bij zelfmoordacties of zelfverbrandingen onderbrengen³⁷, is er een wezenlijk verschil, namelijk in het einde van de actie. Sterven om een doel te bereiken maakt deel uit van acties als zelfmoordaanslagen of zelfverbrandingen. Doodgaan is echter niet het doel van de hongerstaker. Hij houdt een mogelijke dood voor ogen, maar de kern van zijn actie ligt in het stelselmatig opvoeren van de druk op de autoriteiten door hen zo lang mogelijk te confronteren met het langzame lichamelijke verval.³⁸ Hongerstakingen zijn, als *weapons of the weak*, een verzetsmiddel van de laatste kans: als alle mogelijke middelen zijn uitgeput of niet beschikbaar zijn, vormt de hongerstaking een belangrijk wapen. Daarom wenden, naast gevangenen, ook vooral mensen zonder papieren zich tot deze vorm van protest.³⁹

Hongerstakingen in gevangnissen verschillen van die in de buitenwereld doordat het lichaam zich bevindt in een disciplinerende omgeving met eigen machtsstructuren. Foucault stelt dat, net als in scholen, kazernes en werkplaatsen, ook gevangnissen disciplineren opleggen met een precieze tijdsindeling met dagschema's, waarbij de duur van bijvoorbeeld maaltijden tot op de minuut wordt berekend, met een nauwkeurige architecturale indeling of met een ruimtelijke indeling die individuen volgens rang samenbrengt.⁴⁰ Het lichaam wordt dus aan een nauwgezette controle onderworpen. Het doel van die disciplineren is het gehoorzaam en dus bruikbaar – efficiënter – maken van het lichaam. In dit perspectief van dis-

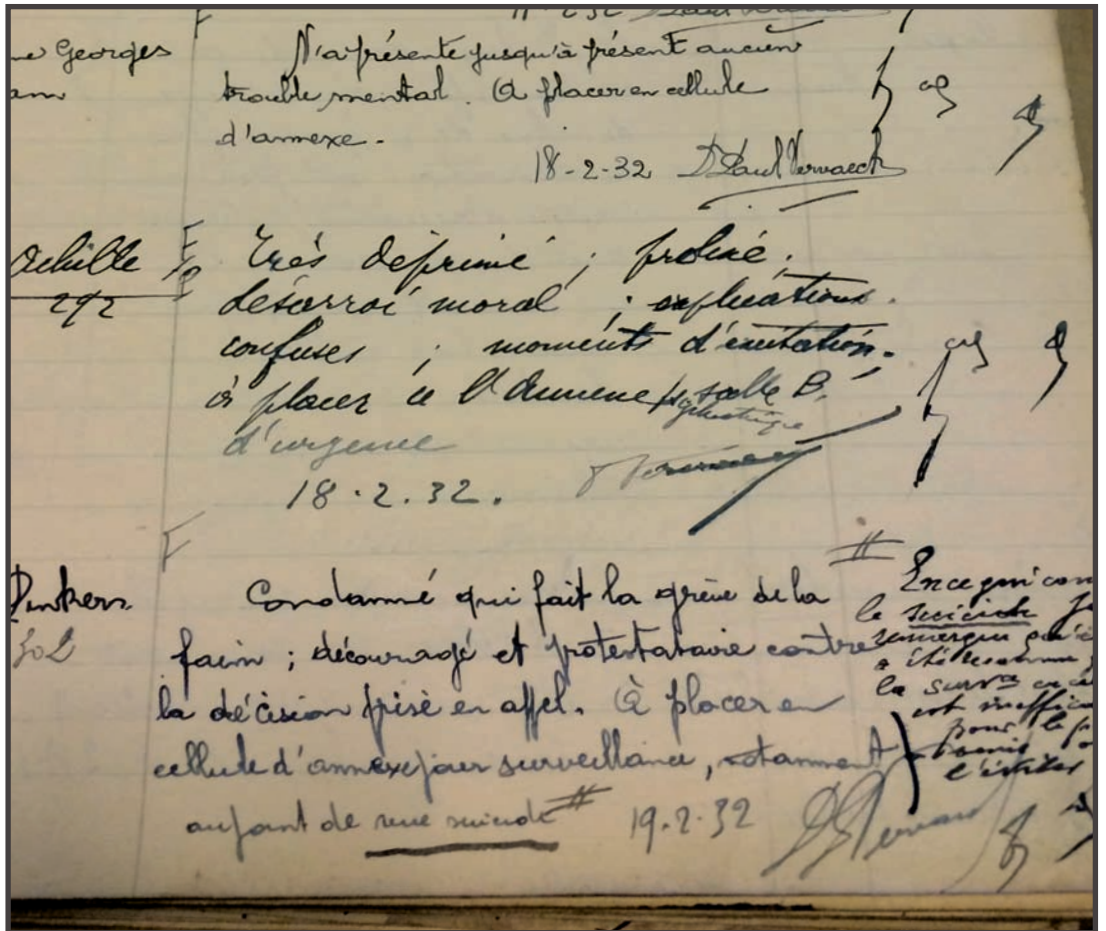
ciplineren en macht zijn hongerstakingen een middel om de controle over het eigen lichaam terug te krijgen in een omgeving waar iedere individuele keuzemogelijkheid beknot wordt.⁴¹ Voeding speelt daarbij een centrale rol: in de gevangenis worden maaltijden op vaste tijdstippen uitgedeeld of wordt er gegeten in een gezamenlijke refter. Het weigeren van voedsel houdt dus een ontwrichting van de dagelijkse structuur in, een directe provocatie van de disciplinerende werking van een gevangenis.⁴²

De hongerstakers in Vorst

Wie in de jaren 1920 of 1930 in hongerstaking ging in de gevangenis van Sint-Gillis of Vorst, kon bijna zeker zijn dat hij of zij terecht zou komen op de psychiatrische afdeling. Het duurde één tot acht dagen tot hongerstakers werden overgeplaatst, gemiddeld was dat na een vijftal dagen. Niet alleen de gevangenis van Vorst en Sint-Gillis zagen hongerstakingen als storend gedrag. Ook de gevangenis van Leuven bijvoorbeeld gaf, naast ongedisciplineerd gedrag, geweld en een hele reeks van vermoedelijke mentale aandoeningen, *'refus de manger'* op als motief om iemand over te brengen naar de psychiatrische afdeling.⁴³ Ook andere disciplinerende instellingen zonderden lastposten af. Het Rijksopvoedingsgesticht van Brugge bijvoorbeeld plaatste meisjes die in opstand kwamen soms in een isolatieruimte.⁴⁴ Die overplaatsing kan worden gezien als een stap om zich te ontdoen van een storend element in de dagelijkse gang van zaken. In disciplinerende instellingen als gevangenis eist iemand die plots stopt met eten zijn autonomie op in een omgeving die net de autonomie wil beperken en de controle wil behouden. De overplaatsing is dan een poging om de gevangene opnieuw gehoorzaamheid op te

leggen door hem onder strikte observatie te houden.⁴⁵ De psychiatrische afdeling in Vorst was zeer geschikt voor observatie, met een systeem waarbij bezoekenmogelijkheden begrensd waren, briefwisseling strikt geregeld en iedere gevangene dag en nacht in de gaten werd gehouden. *'Un gardien, debout sur une estrade, interroge les visages et les gestes... Car, en même temps qu'il veille sur eux, il les observe'*, tekende de Franse journalist Alexis Danan, die de psychiatrische afdeling van Vorst bezocht, op in *Paris-Soir*.⁴⁶

Wie waren de mannen en vrouwen in hongerstaking in de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst? Op basis van de gevonden dossiers valt een voorzichtig profiel te schetsen. Een aantal van de 42 hongerstakers was nog in voorarrest, anderen werden gevonnist tijdens hun verblijf op de psychiatrische afdeling en nog anderen waren reeds veroordeeld. De leeftijden schommelden tussen 23 en 32 jaar, met twee uitschieters van 45 en 48 jaar. In verband met de aard van het misdrijf waarvoor zij veroordeeld of verdacht werden, zijn er geen duidelijke conclusies te trekken. Het gaat om een heel gamma van veroordelingen: van diefstal, afpersing, oplichting en bedreiging tot valsheid in geschrifte, alcoholtransport zonder vergunning en het niet-naleven van een uitwijzing. Twee hongerstakers zaten in voorarrest voor respectievelijk moord en doodslag zonder de intentie te doden. Uit de twaalf morele dossiers blijkt dat de gemiddelde straf tussen één en twee jaar lag, met als uitschieters één doodstraf (omgezet in levenslang) en een negenjarige celstraf. Maar de misdaden waarvoor de hongerstakers werden veroordeeld en de duur van hun gevangenisstraf waren minder belangrijk in de psychiatrische afdeling. Daar werden vermoedelijke moordenaars, veroordeelde dieven en mensen zonder papieren vaak in

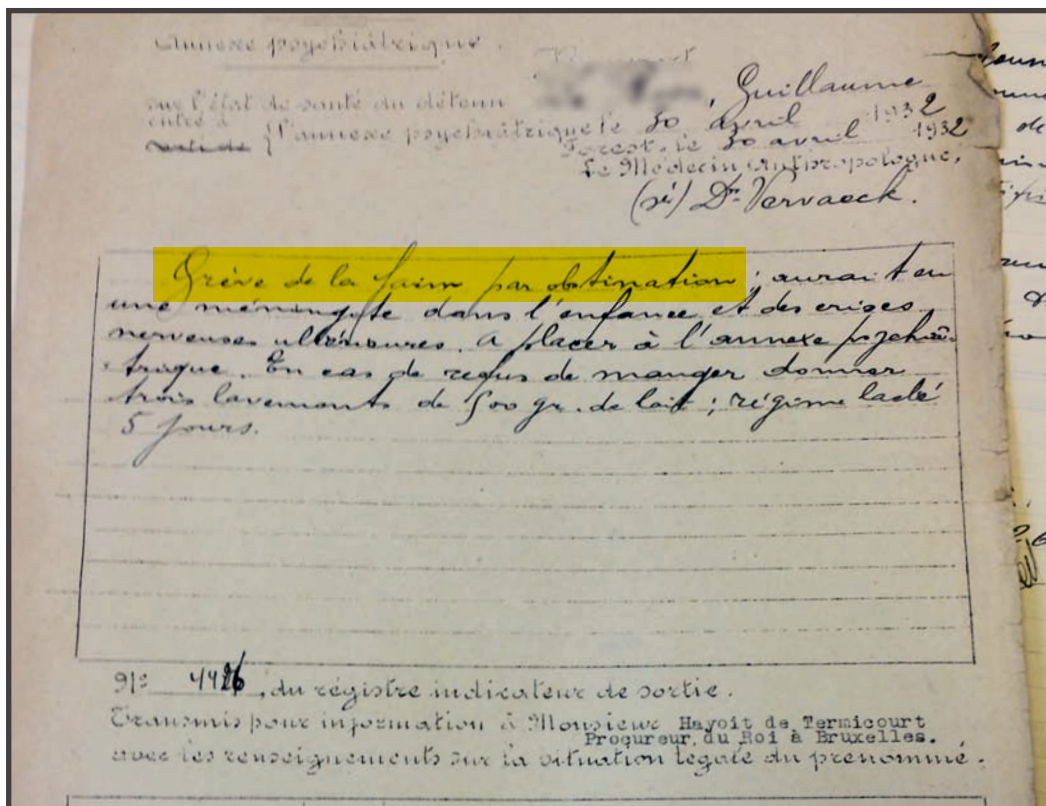

Pagina uit een dagboek van een arts-antropoloog met de diagnose per patiënt. (Rijksarchief te Brussel (Vorst))

eenzelfde zaal samengebracht om beoordeeld te worden op hun risico voor de maatschappij. Het dagboek van de arts-antropoloog vermeldt dan ook niet welke misdaad werd gepleegd of welke straf de gedetineerde moest uitzitten. Zoals de sociaalverweerdctrine dicteerde, was het de persoonlijkheid van de misdadiger die belangrijk was. Dagloner C.P. bijvoorbeeld was een recidivist met een verleden van veroordelingen voor diefstal en bedreigingen. Maar toen hij in 1932 na een hongerstaking naar de psychiatrische afdeling werd overgeplaatst, beschreef dokter Paul Vervaeck hem als 'débile mental fortement déprimé'.

Bij de gedetineerden van wie het beroep te achterhalen was via de archieven blijkt dat het vooral ging om handwerkers en lagere bedienden: een dagloner, een hotelbediende, een handelaar, een metselaar, twee kleermakers, een keukenmeid, een matrassenmaker, een grondwerker, een publiciteitsagent en een werkloze. Iets hoger te situeren zijn de militair en de vliegenier bij de Duitse luchtmacht. De rentenier in hongerstaking is misschien de uitzondering, tenzij hij een heel laag inkomen had. De dossiers vermelden enkel het beroep waarvoor de gevangene is opgeleid. Bijna nergens wordt weergegeven of de persoon in kwestie ook aan het werk was ten tijde

Op 30 april 1932 schreef een arts in het gevangenisdossier van G.D.R.: 'Grève de la faim par obstination', of 'hongerstaking uit koppigheid'. (Rijksarchief te Brussel (Vorst))

van de (vermeende) misdaad. Enkel bij L.M. vermeldde de verpleger in het dagboek dat de man werkloos was.

Voor 19 van de 42 gedetineerden was de hongerstaking de enige schriftelijke motivering voor hun overplaatsing naar de psychiatrische afdeling. Bij de andere 23 hongerstakers werden nog andere redenen opgegeven, zoals 'vrai malade mental', 'débile mental' of 'krankzinnige'. Soms gebeurde de overplaatsing ook op vraag van het parket: om een mentaal onderzoek te laten uitvoeren. In zes gevallen vond de verwijzing plaats omwille van 'zelfmoordgedachten'. Deze vermeldingen zijn vrij duidelijk. Maar bij 6 van deze 23 hongerstakers staat naast 'hongerstaking' enkel het vage 'déprimé'. De vraag stelt zich

of die gemoedstoestand het gevolg was van mentale problemen dan wel werd uitgelokt door het verblijf in een gevangenis met een cellulair regime. Om dat te achterhalen, heb ik de brieven onderzocht die de gevangenen schreven naar familie, en de schriftelijke verzoeken die ze richtten aan de directeur van de gevangenis of de arts-antropoloog. Dat zijn erg interessante bronnen. Deze brieven zitten in het gevangenisdossier en werden nooit verstuurd naar de geadresseerden in de buitenwereld omwille van het strikte regime rond briefwisseling in de psychiatrische instelling. Op die manier kunnen we lezen dat A.S. erg leed onder de volgens hem te zware straf. 'Je suis un étranger qui ne mérite aucune douceur. La main de la justice s'est si lourde-

ment abattu sur moi que je ne m'en releverai plus', schreef hij op 27 november 1930 in een brief aan de arts. R.G. liet op 29 mei 1932 in een brief aan zijn vrouw weten: *'jen est aser d'être toujours en prison pour rien cette vie de martyre doit fini pour moi.'* Op 8 juni 1934 smeekte M.T.D. de arts om haar voorwaardelijke invrijheidsstelling te steunen: *'Dois je vous dire madame, combien cete détention prolongée entraine des souffrances phisiques or que sont celles-ci à coté des souffrances morales que j'endure.'*⁴⁷

Ook het medisch personeel beschreef af en toe de gedepimeerde gemoedstoestand van de gedetineerden in de psychiatrische afdeling. In december 1930 werd over gedetineerde A.S., die net van Vorst was overgeplaatst naar het gemeenschapsregime in Gent, opgetekend dat zijn gemoedsstemming 'mistroostig' was en 'maakte veel verdriet'. Over J.T. die dagenlang huilde, merkte de verpleger op 29 september 1928 op dat hij *'toujours triste'* is. En op 16 december 1931 noteerde de verpleegkundige over C.V.: *'paraît triste et pensif'*. Ook de arts-antropoloog had aandacht voor het verdriet van de gedetineerde. Getuige daarvan de notitie die Paul Vervaeck maakte in zijn dagboek op 11 oktober 1937. Daarin vroeg hij aan de gevangenisdirecteur of het niet mogelijk was om R.S., die al een tijd geen nieuws had van zijn verloofde, toch toe te laten brieven te ontvangen. En of de sociaal assistente misschien kon navragen of de verloofde in het ziekenhuis lag? De gedetineerde was immers in hongerstaking en dit zou hem mogelijk aanzetten tot eten.

Toch stonden artsen en verpleegkundigen niet altijd zo welwillend tegenover gedetineerden in hongerstaking en dat zorgde voor bijkomende spanningen. Zo schreef de arts-antropoloog op 30 april 1932 over G.D.R.: *'Grève de la faim par obstination'*. Het woord *obstination* (koppigheid) heeft hier

duidelijk een negatieve connotatie: ondanks alles, tegen het gezond verstand in, weigerde de hongerstaker koppig te eten. De arts lijkt frustratie te tonen tegenover de gedetineerde. Bovendien schreef hij op 1 januari 1932 in het artsendagboek over gevangene C.V.: *'Grève de la faim, obstination pour attirer l'attention sur lui'*. Hier was de gedetineerde niet enkel koppig, maar wilde hij ook de aandacht trekken. Bij het verplegend personeel kwam vaker een verveelde, denigrerende, soms zelfs vijandige toon voor, die leek uiting te geven aan irritatie over de gevangenen, de gang van zaken of het werk. *'Cause dès qu'il a l'occasion et se mêle à tout'*, staat op 31 oktober 1930 naast de naam van A.S. En ook: *'Tâche de communiquer sournoisement'*.

Als we de hoger genoemde vage omschrijving van *'déprimé'* bij de zes hongerstakers in dit licht bekijken, lijkt hun gemoedstoestand eerder het gevolg van een verblijf in de gevangenis dan een mentale stoornis. Tellen we hen bij de 19 andere gedetineerden waarvan de dossiers alleen de hongerstaking aangeven als reden voor de overplaatsing, dan werden dus 25 van de 42 hongerstakers enkel omwille van hun voedselweigerings naar de psychiatrische afdeling doorverwezen. Hun gedrag – de hongerstaking – was problematisch en dus voldoende om hen door te sturen voor nadere observatie. Deze hongerstakers werden niet gezien als individuen die protesteerden, maar als gevangenen waaraan (mogelijk) mentaal iets scheelde. Eerder dan in te gaan op de motieven van het protest, ging men onderzoeken aan welke ziekte de gedetineerde leed. En ook wanneer hij niet mentaal ziek was, kreeg de hongerstaker toch die stempel. Miller spreekt in dit verband over een *'frequent assigning of mental illness as a rationale for hunger striking'*.⁴⁸

Redenen van verzet

Opvallend in het geheel van dossiers en beschrijvingen van gevangenen is dat de motieven voor de hongerstaking vaak niet of slechts zijdelings werden opgetekend. Waarom de hongerstaker zijn actie ondernam, was van ondergeschikt belang voor de instelling. De brieven van gevangenen of terloopse opmerkingen van artsen en verpleegkundigen in het dossier bieden wel enig inzicht. Uit deze documenten blijkt dat politieke motieven, die vaak geassocieerd worden met hongerstakingen, ontbreken. Er werd niet verwezen naar een hoger ideaal, er was geen relatie met verzetsgroepen buiten de gevangenis, en binnen de gevangenis zelf waren er ook geen georganiseerde hongerstakingen.

De motieven die naar voren kwamen uit brieven of notities van het medisch personeel laten heel diverse redenen zien voor de hongerstaking. Een aantal hongerstakers in Vorst eiste een transfer naar een andere gevangenis of een snellere beslissing in de rechtszaak waarin hij of zij betrokken was. Sommigen wilden sneller worden vrijgelaten en stelden dat hun familie in moeilijke omstandigheden verkeerde door hun opsluiting. J.T. die tussen 17 en 29 september in hongerstaking ging, eiste zijn vrijlating, volgens de verpleegkundige omdat *'ses parents sont vieux et infirmes et ont besoin de lui pour vivre'*. De hongerstaking van gedetineerde A.A. draaide ook rond familie. Op 15 mei 1932 noteerde de verpleegkundige dat hij niet wilde eten omdat *'son père et sa soeur ne viennent pas le voir'*. Over hongerstaker F.L. staat op 16 mei 1932 vermeld dat hij in hongerstaking ging omdat hij beter verzorgd wilde worden. Andere hongerstakers protesteerden omdat ze naar eigen zeggen onschuldig waren of de straf te zwaar vonden. Zo schreef A.S. op 27 november 1930 in een brief dat hij welis-

waar schuldig was aan afpersing, maar niet de diefstal had gepleegd waarvoor hij was veroordeeld. Ook G.D.R., in 1932 veroordeeld tot negen maanden cel voor oplichting, vond zijn straf veel te zwaar. In een ongedateerde brief aan de minister van Justitie schreef hij: *'Avec souffrance tolerance et patience j'ai pu supporter une arrestation pour un fait dont je suis innocent. Mais l'être traité en bandit, n'ayant fait rien à personne, enfermé dans un cachot.'* G.P. was vijf dagen in hongerstaking toen de arts op 5 januari 1932 in zijn dagboek noteerde dat hij zijn actie vrijwillig en volledig bewust uitvoerde *'à titre de protestation contre son maintien en prison'*.

Vaak had het medisch personeel geen oor naar de eisen of waren de dokters niet bij machte erop in te gaan. Een arts-antropoloog kon wel bepalen of een voorwaardelijke invrijheidsstelling mocht doorgaan, maar had niets te zeggen over de door een rechtbank bepaalde straf. De eis van een hongerstaker werd daarom slechts een enkele keer ingewilligd. C.P. bijvoorbeeld wilde worden doorgestuurd naar het gemeenschapskwartier van de gevangenis van Gent. Na een eerste weigering ging hij op 15 maart 1932 in hongerstaking. Drie dagen later besliste de arts dat de man ongeschikt was voor het celregime en naar Gent moest worden overgeplaatst.

Ook zelfmoord werd een aantal keer als motief opgegeven voor de hongerstaking. Wellicht was dat in een aantal gevallen ook terecht; zelfmoordcijfers in de gevangenis lagen en liggen nog steeds veel hoger dan in de buitenwereld. Toch moeten we voorzichtig zijn om een hongerstaking aan zelfmoordgedachten toe te schrijven. Dat blijkt uit het dossier van M.T.D., een keukenmeid die een straf uitzat van twee jaar voor diefstal bij haar werkgever en voor valsheid in geschrifte. In haar dossier wordt de vrouw labiel genoemd, wanhopig en een lastpost. Op

27 maart 1934 kwam ze in aanmerking voor voorwaardelijke vrijlating, maar kreeg ze een negatief advies. In april ging ze een eerste keer in hongerstaking, in juni een tweede keer. Bij beide acties is duidelijk dat ze met haar hongerstaking protesteert tegen haar verdere opsluiting. Ze had al een aantal zelfmoordpogingen achter de rug in de gevangenis, maar die werden niet ernstig genomen. *'Simulation? Tentative véritable?'*, vroeg de arts zich in zijn dagboek af. Dat haar hongerstaking geen manier was om zelfmoord te plegen, blijkt uit een brief die ze op 8 juni 1934 schreef aan de dokter die haar behandelde. In de brief smeekte ze om een goed woord zodat haar voorwaardelijke vrijlating toch kon doorgaan: *'Un simple mot venant de votre part me rendrait la liberté immédiate et je vous assure que vous rendriez le bonheur à un ménage qui a une gentille petite fille.'* Die brief, die ze tijdens haar hongerstaking van juni 1934 schreef, lijkt niet van iemand te komen die zich wil doodhonger. Eerder gaat het hier om een vrouw die haar opsluiting onterecht vindt en snel haar dochter, die gehandicapt was en na de arrestatie van de vrouw in een instelling werd geplaatst, wil terugzien. M.T.D. zou na twee maanden internering in de Instelling voor Sociaal Verweer in Bergen in november 1934 uiteindelijk toch zelfmoord plegen. Niet door een hongerstaking maar door verhangings.

Opvallend in de onderzochte dossiers en een mogelijk bijkomend motief voor een hongerstaking is de vermoedelijke buitenlandse afkomst van 23 van de 42 hongerstakers. Immers, zoals hoger vermeld, worden hongerstakingen als *weapons of the weak* doorgaans niet alleen gebruikt door gevangenen, maar ook door mensen zonder papieren. Bij 5 van deze 23 gedetineerden in Vorst staat in het dossier een buitenlandse geboorteplaats vermeld. In een zesde geval blijkt uit het ver-

plegersdagboek dat de gevangene was gearresteerd omwille van het niet-respecteren van een bevel om het grondgebied te verlaten. Bij een zevende gevangene staat vermeld dat hij na zijn gevangenisstraf het land zou worden uitgezet. Van de zestien anderen met een buitenlands klinkende naam kunnen we enkel vermoeden dat het om niet-Belgen gaat. Zeker is dat de niet-Belgen door hun verblijf in een precaire toestand zaten en dat ze legaal eveneens in onzekerheid verkeerden. Zij waren dus dubbel getroffen: ze zaten niet enkel in de gevangenis, maar dreigden achteraf ook het land te worden uitgezet. Soms spraken ze amper Frans of Nederlands. Waarschijnlijk hadden de niet-Belgen ook geen steunnetwerk buiten de gevangenis: geen familie, vrienden of collega's die hen bezochten en eventueel konden helpen met de rechtsprocedure. Brieven naar de buitenwereld, zo blijkt uit de morele dossiers, werden nooit gepost. Uit het dossier van E.L. blijkt dat het feit dat hij vreemdeling was, zonder familie waar hij terecht kon, meetelde als argument om zijn voorwaardelijke vrijlating te weigeren.

In een instelling als de cellulaire gevangenis, waar de controle groot was en waar het voor vreemdelingen die de taal niet spraken moeilijk was om zich te organiseren, was de keuze van een *weapon of the weak* niet bijster groot. Gedetineerden in Vorst ontwikkelden zelf wel verschillende vormen van verzet. Uit de archieven van de psychiatrische afdeling blijkt dat het verplegend personeel vaak verveeld en geïrriteerd noteerde dat een gevangene de hele dag had geroepen en gelachen. L.L. weigerde bijvoorbeeld om uit bed te komen voor zijn wandeling op de binnenplaats. En gedetineerde A.A. riep en zong, rolde met zijn ogen en bleef, ondanks waarschuwingen, andere gevangenen lastigvallen. Toch hadden deze verzetspraktijken niet dezelfde impact als een hongerstaking, waarbij de autoritei-

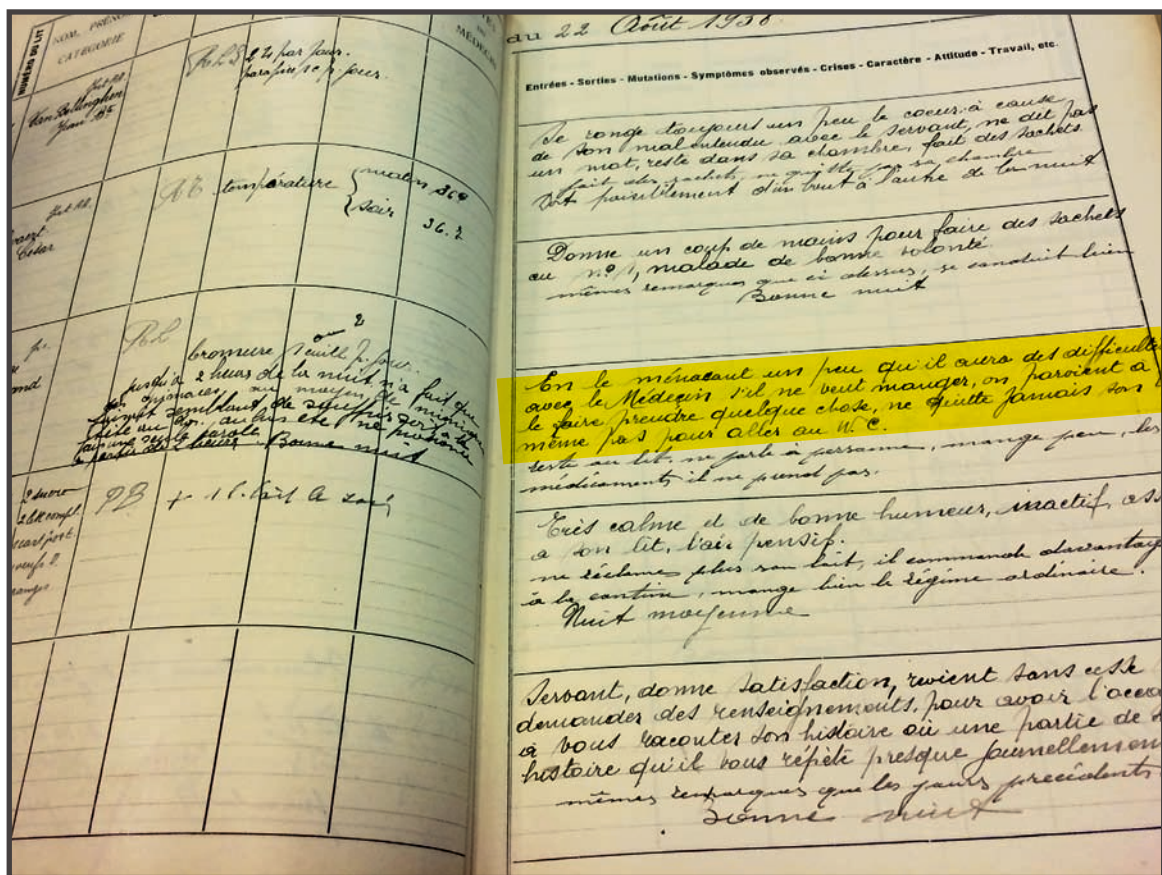
ten werden geconfronteerd met een lichaam dat opzettelijk schade werd berokkend en waarbij de actie een mogelijke dood inhield.

Reactie van de gevangenisautoriteiten

Het medische personeel in Vorst reageerde op verschillende manieren op de hongerstakers. In eerste instantie probeerden de artsen en verplegers de hongerstaker te overtuigen om terug te eten, al dan niet met dreigementen. Over A.A. noteerde de verpleegkundige op 15 mei 1932: *'se fâche lorsqu'on insiste pour qu'il mange.'* Op 2 februari 1932 schreef de verpleger over C.V.: *'N'a pas voulu manger a midi malgré notre insistance... Malgré mon insistance n'a pas mangé ce soir.'* Soms lukte het wel. Op 22 augustus 1928 ging F.D. terug eten na *'le menaçant un peu qu'il aura des difficultés avec le médecin'*. En soms was de tussenkomst van de arts nodig. J.T. die op 20 september 1928 ondanks aandrang en dreigementen weigerde te eten, werd overgehaald door de dokter. *'Mais quand mr le docteur lui a dit qu'il allait voir le procureur du roi pour lui, il s'est calmé et a bien mangé'*, noteerde de verpleger. Bij M.Z. werd bedreigd met dwangvoeding. De man werd op 11 augustus 1932 overgeplaatst naar de psychiatrische afdeling, weigerde die dag en de volgende dag te eten. Op 12 augustus schreef de arts hem 2 liter melk en een ei voor, *'à mettre en lavement s'il le refuse'*. Nadat de verpleger had uitgelegd wat de arts had voorgeschreven, begon de man terug te eten.

Wilde de gedetineerde na een overplaatsing naar de psychiatrische afdeling en ondanks herhaaldelijk aandringen nog niet eten, dan werd bijna altijd overgegaan tot het voeden onder dwang. In het interbellum kreeg vrijwel iedere hongerstaker in Vorst, die zijn actie weigerde te stoppen, onder dwang voeding toegediend met een lavement of een

klyksma, via het rectum. Het *'lavement nutritif'* bestond altijd uit melk. Soms werden er eieren en suiker in gemengd. Zo schreef de arts op 16 april 1932 aan hongerstaker R.G. twee liter melk voor, toe te dienen *'en lavement en 3 fois'*, gedurende drie dagen. Toen hij op 8 mei een nieuwe hongerstaking begon, kreeg hij die avond opnieuw een lavement, dat hij volgens de verpleger *'n'a gardé qu'un petit quart d'heure'*. De volgende dag kreeg hij drie keer dwangvoeding, die hij telkens weer amper een kwartier ophield. Op 10 mei ging hij weer eten, na nog een lavement in de ochtend. R.S. was op 22 oktober 1937 al elf dagen in hongerstaking en zwoer dat hij ook die dag niets zou eten. De verpleger dreigde ermee hem onder dwang te voeden, waarna de man terug begon te eten. Hetzelfde scenario van niet-eten en dreigen herhaalde zich de volgende dagen. Op 25 oktober kreeg hij uiteindelijk een halve liter melk onder dwang toegediend. De dag nadien at hij zijn middagmaal wel op en was hij *'plus convenable'*. Op 22 februari 1932 schreef de arts voor dat aan F.P., die al meer dan drie dagen in hongerstaking was, lavementen moesten worden toegediend indien hij zijn actie voortzette. Een dag later was hij nog steeds in hongerstaking en schreef de arts twee liter melk per dag voor, *'à mettre en 4 lavements'*. Die zou hij iedere dag krijgen tot 26 februari, de dag waarop hij zijn hongerstaking stopzette. Op 29 juli 1938, de elfde dag van L.L.'s hongerstaking schreef de arts voor dat hij onder dwang moest worden gevoed met twee liter melk en acht klontjes suiker. Die avond kreeg hij een *'lavement nutritif'* met een liter melk. Hij zou geen enkele tegenstand geboden hebben, maar moest tien minuten later wel naar de wc. De volgende dag kreeg hij opnieuw een lavement, waarna hij zich na 15 à 20 minuten naar de wc begaf. Een dag later kon hij, na nog een lavement, overtuigd

Op 22 augustus 1928 schrijft een verpleger in zijn dagboek dat F.D. terug begint te eten 'en le menaçant un peu qu'il aura des difficultés avec le médecin', of 'door hem een beetje bang te maken dat hij moeilijkheden zou krijgen met de arts'. (Rijksarchief te Brussel (Vorst))

worden om te eten. J.T. was op 19 september 1928 al zeven dagen in hongerstaking toen hij dwangvoeding kreeg. Hij verzette zich en zwoer dat hij niet zou eten. De volgende dag at hij echter wel terug. C.V. werd op 2 februari 1932 voor het eerst onder dwang gevoed met een lavement van een halve liter melk en een halve liter water. Hij verzette zich niet, maar zou de dag nadien beginnen te eten. A.A. kreeg op 18 mei 1932 zijn eerste dwangvoeding voorgeschreven: twee liter melk toe te dienen via lavementen gedurende vijf dagen, als hij zijn hongerstaking bleef verderzetten. Zijn eerste lavement zou hij op 20 mei krijgen. Hij weigerde en verzette zich.

De verplegers moesten 'employer la force'. De volgende dagen begon hij langzaam opnieuw te eten.

De dagboeken van verplegers en artsen staan vol met voorschriften over het toedienen van lavementen, de hoeveelheid die nodig was en de te gebruiken ingrediënten. Wat niet in de dagboeken staat, is waarom werd geopteerd voor een lavement en niet voor een neus- of maagsonde, die wel werd gebruikt bij de suffragettes en de Ierse republikeinen.⁴⁹ In de ministeriële omzendbrief van 10 maart 1923, die de werking van de psychiatrische afdeling bepaalde, staat niets over hongerstakingen of over het toedienen

MacSwiney Dies After Record Hunger Strike

Meat Extract Given Him by Prison Doctors on 69th Day While Unconscious Was the First Nourishment Which Passed His Lips Since August 12, When He Started His 73 Day Fast

LONDON, Oct. 25 (By the Associated Press).—Terence MacSwiney, lord mayor of Cork, died at Brixton prison, at 5.40 o'clock this morning. His death followed a hunger strike of more than 73 days, eclipsing any in the annals of the medical world.

MacSwiney, who had been unconscious for several days, did not recover his faculties before he died. Father Minic, his private chaplain, and his brother, John MacSwiney, were with him when the end came. Father Minic was at the prison all night and did not leave until several hours after MacSwiney breathed his last. John MacSwiney and the chaplain, who had been waiting down stairs in the prison, were told by the prison officials at 4.35 o'clock that they should go to the mayor's bedside, as they thought death was approaching. The other asked for the privilege of communicating with other relatives who were not present, but the officials, he said, refused him the use of a telephone.

Notify Widow.

After the prisoner's death, his brother and the chaplain were permitted to leave Brixton prison until 5 o'clock. John MacSwiney immediately conveyed word to the widow of the lord mayor, who was staying at a West End hotel with Mr. and Mrs. Brien, the former being the London executive of the Irish Self-Determination League.

Mrs. MacSwiney, accompanied by her parents and the Misses Annie and Mary MacSwiney, sisters of the lord mayor, arrived at Brixton prison at 30 o'clock.

News of MacSwiney's death had not become known in the district around

the London Times and the liberal press, the labor unionists, and many members of both parties in Parliament joined in the agitation for MacSwiney's release.

Two Controversies

Two notable controversies, one constitutional and the other theological, have arisen from the case. The first was whether King George could properly exercise his pardoning prerogative independently for or against the advice of his ministers. The second was whether the Catholic clergy, representing a church which holds suicide to be a crime, could consistently administer the sacraments to hunger strikers. The King's reply thru the secretary of State for war, to the petition of members of Parliament was generally interpreted to mean that the king's personal leaning was toward granting a pardon. But, since Premier Lloyd George and the Foreign Minister, A. Bonar Law, were at the same time issuing arguments against the clemency for the Lord Mayor, it was evident that any action in that direction by the King would be against the advice of his ministers.

The newspapers published many editorials and letters setting forth, on one hand, that King George should not be embarrassed by direct appeals to him and, on the other hand, that he should and had the right to exercise his nominal constitutional power of pardoning.

The Weekly Nation, which is one of the most advanced liberal organs and not generally rated as a supporter of monarchy, argued that this was an occasion for the King to vindicate his

TERENCE MacSWINEY.

likely to cause disaffection, namely, a copy of a resolution of the Cork Corporation pledging allegiance to the Dail Eireann, the Irish republican parliament, and of having made a seditious speech on the occasion of his election.

Already weak at the trial because of his refusal to take food, MacSwiney disputed the jurisdiction of the court, saying: "I am the lord mayor of this city and its chief magistrate. I declare this court illegal and those taking part in it liable to arrest under the laws of the Irish republic."

The day following his trial, Lord

van (een of andere vorm van) dwangvoeding. Wellicht was de beslissing, net zoals andere beslissingen in verband met de behandeling van gedetineerden, de verantwoordelijkheid van de arts-antropoloog. Het is mogelijk dat sondes niet werden gebruikt bij dwangvoeding in Vorst omdat in het interbellum al duidelijk was dat de maagsonde grote schade kon aanrichten indien verkeerd toegepast. Zo stierf IRA-activist Thomas Ashe in 1917 aan de gevolgen van een foutief ingebrachte sonde.⁵⁰ Voordien hadden suffragettes het gebruik van maag- en neussondes via pamfletten al scherp aangeklaagd als ‘foltering’ en ‘orale verkrachting’.⁵¹

Een andere verklaring voor het gebruik van het lavement is dat gedetineerden in hongerstaking in de psychiatrische afdeling automatisch als zieken werden beschouwd en dat rectale voeding al sinds de 19e eeuw werd voorgeschreven aan zieken, zoals mensen met maag- en slokdarmproblemen. Het lavement bevatte melk, suiker en/of eieren. In 1890 bijvoorbeeld schreef de Russische arts en professor Pavel Ivanovic Kovalevsky, die ook erelid was van de Société de Médecine mentale de Belgique, over de noodzaak van dwangvoeding als een mentaal zieke weigerde te eten: *‘L'alimentation artificielle peut se faire par différents procédés, elle se pratique surtout par le rectum (lavements alimentaires) et par les injections sous-cutanées de substances nutritives.’*⁵² Ook in België pleitte Jean Cuylits, arts in het krankzinnigengesticht van Evere en eveneens lid van de Société de Médecine mentale de Belgique, in 1910 voor het gebruik van de klysterspuit bij mentaal zieke voedselweigerders. *‘Le praticien observe que l'alimentation forcée, par le rectum, amène*

Krantenartikel over de dood van de Ierse republikein Terence MacSwiney die stierf op 25 oktober 1920 na 73 dagen hongerstaking. (Bron: zie p. 29)

Krantenartikel over de begrafenis van Terence MacSwiney op 31 oktober 1920. (Bron: zie p. 29)

souvent une grande amélioration dans l'état mental des malades qui refusent de manger’, schreef hij.⁵³

In de studie *Le régime alimentaire des Asiles d'aliénés*, die verscheen in 1934, verwezen Raynier en Beaudouin, twee Franse artsen, naar Cuylits. Zij stelden dat de voeding door middel van een sonde gevaarlijk kan zijn voor krankzinnigen, en raadden aan om vloeibaar voedsel druppelsgewijs rectaal toe te dienen.⁵⁴ Het potentiële gevaar van sondevoeding en het al langer bestaande gebruik van rectale voeding bij geestesgestoorden zijn twee mogelijke verklaringen voor het gebruik van lavementen in Vorst. Toch is dit niet voldoende om te verklaren waarom in sommige gevallen zo snel werd overgegaan tot dwangvoeding. Dat het leven van een hongerstaker na drie dagen, een week, zelfs na twee weken

doorgaans niet in gevaar verkeerde, tenminste als hij water bleef drinken, had Terence MacSwiney, de burgemeester van het Ierse Cork, al in 1920 bewezen. De man bleef 74 dagen in leven. Net als MacSwiney bleven de gedetineerden in Vorst wellicht water drinken; ik heb geen aantekeningen gevonden dat ze ook vloeistoffen weigerden. De vraag die we hier kunnen stellen is of de dwangvoeding in Vorst een manier was om de gezondheid en het leven van de gedetineerde te verzekeren, dan wel een poging om de hongerstaking te stoppen of de hongerstaker te straffen. Allicht was het personeel in Vorst wel bezorgd over de fysieke gezondheid van de hongerstaker. Verschillende notities in de dagboeken maken melding van een hongerstaker die zichtbaar verzwakte. Op 5 februari 1928 vroeg een verpleger zich bijvoorbeeld af of dwangvoeding niet nodig was voor J.D.K. Ook over C.F. staat op 24 april 1935 *'grèviste de la faim très affaibli'* vermeld. Hetzelfde zien we bij R.S. Over hem tekende de dokter op 25 oktober 1937 op dat hij *'s'affaiblit rapidement'*. Bij T.F. staat op 24 maart 1939: *'affaibli par la grève de la faim qu'il fait obstinément'*. Maar als we in overweging nemen dat de hongerstakers gemiddeld na één à twee dagen dwangvoeding al terug begonnen te eten, moeten we ons hier ook afvragen of dwangvoeding niet werd gebruikt om de hongerstaker snel opnieuw de regelmaat van de gevangenis bij te brengen. Om hem met andere woorden opnieuw, en zo snel mogelijk, de disciplinerende functie van de instelling te laten ervaren.

We mogen dus het punitieve karakter van de dwangvoeding niet verwaarlozen. Casile-Hugues stelt wel dat de hongerstaking in de gevangenis het enige verzetsmiddel was dat niet werd bestraft, in tegenstelling tot bijvoorbeeld automutilatie.⁵⁵ Maar haar onderzoek betreft een Franse gevangenis in de jaren 1970 en 1980 waar geen dwang-

voeding werd toegediend. In het interbellum was dwangvoeding overal nog een gangbare praktijk. Wanneer een hongerstaker, die niet meteen in levensgevaar was, vier keer per dag een lavement kreeg toegediend, moeten we hier dan niet een vorm van straf (en vernedering) vermoeden. Dezelfde redenering vinden we terug bij Miller, die onderzoek deed naar dwangvoeding bij de *suffragettes* en Ierse republikeinen. Hij stelt dat *'force-feeding had disciplinary value and supports claims made by suffragettes and Irish republicans on the coercive nature of the procedure'*.⁵⁶ Wat evenmin in de dagboeken staat, is wat de reactie van de gedetineerde in Vorst was tijdens of na de dwangvoeding en hoe deze zich voelde bij de behandeling. Die informatie vinden we ook niet terug in de brieven die de gevangenen schreven. We kunnen ons enkel inbeelden hoe het moet zijn geweest voor gedetineerden in Vorst die op deze manier, drie tot vier keer per dag, gedwongen werden gevoed. Het is dan ook begrijpelijk dat gevangenen, onderworpen aan deze praktijk, vrij snel opnieuw gingen eten.

De dwangvoeding in dit onderzoek betreft enkel de mannelijke gedetineerden. Door de slecht bewaarde archieven heb ik slechts drie vrouwen in hongerstaking kunnen terugvinden, al waren het er in werkelijkheid wellicht meer. Drie (onvolledige) dossiers kunnen niet veel zeggen over hongerstakingen door vrouwen in de psychiatrische afdeling van Vorst tijdens het interbellum. Maar een voorzichtig besluit is misschien toch te trekken: terwijl bij mannelijke gedetineerden al na twee à drie dagen over dwangvoeding werd gesproken en die in sommige gevallen al werd toegediend, gebeurde dat niet bij de vrouwelijke gedetineerden. Bij M.D. bijvoorbeeld, die in juni 1934 meer dan tien dagen in hongerstaking was, werd geen enkele keer gealludeerd op dwangvoeding. Ook bij de twee andere

vrouwen, die kortere tijd in hongerstaking waren, staat er nergens iets over dwangvoeding of *'lavement nutritif'*. We kunnen ons afvragen waarom er bij deze vrouwen niets over dwangvoeding werd vermeld en waarom ze ook geen dwangvoeding kregen. Een zeer voorbarige, mogelijke verklaring is dat ze snel als 'hysterisch' werden gediagnosticeerd en dat ze werden doorverwezen naar een Instelling van Sociaal Verweer, zoals geschiedde met M.T.D. Miller schrijft in dit verband alleszins dat in de jaren 1910, dus de jaren voorafgaand aan dit onderzoek, hongerstakingen als iets mannelijk werden gezien omwille van het geweld dat ermee gepaard ging en dat artsen *'condescendingly diagnosed militant suffragettes as hysteric'*.⁵⁷ Toch weerhield dat de artsen er niet van om deze vrouwelijke activisten veelvuldig onder dwang te voeden. Waarom de vrouwen in Vorst tijdens het interbellum niet meteen dwangvoeding kregen, zal pas na meer onderzoek duidelijk worden.

Conclusie

Tijdens het interbellum werden gevangenen in Belgische gevangenissen niet zozeer bestraft voor hun misdaad maar eerder bestudeerd. De sociaalverweerdoctrine eiste dat de mate waarin een gevangene een gevaar vormde voor de maatschappij moest worden bepaald. De studie van de gevangene, diens milieu en mogelijke aanleg tot crimineel gedrag bepaalden zijn classificatie in het systeem. De uitwerking gebeurde via antropologische laboratoria die werden opgericht in de gevangenissen.

In deze gevangenisomgeving werd iedere vorm van verzet als verdacht en storend voor de orde bestempeld. De opstandige man of vrouw werd verwijderd uit de dagelijkse omgeving van de cel en overgebracht naar

de psychiatrische afdeling. Dat gebeurde ook met hongerstakers. Die kozen vooral voor dit actiemiddel omwille van hun opsluiting. Maar er werd zelden ingegaan op hun eis. Eerder werd geprobeerd de gedetineerde zo snel mogelijk terug de discipline van de penitentiaire omgeving te laten naleven. In de psychiatrische afdeling probeerden artsen en verplegers zo snel mogelijk het ongedisciplineerde gedrag te beëindigen. Niet alleen door intense observatie maar ook, als de gedetineerde verzet bleef tonen, door dwangvoeding. Gevangenen van wie het leven niet in gevaar was, kregen de dwangvoeding toegediend via rectale lavementen. Het voeden onder dwang kan daarom beschouwd worden als een extreme vorm van disciplineren, als een ultieme poging om de controle, die de hongerstaker over zijn lichaam heeft, terug te nemen en zo de maatschappij te behoeden voor gevaarlijk gedrag.

BRONVERMELDINGEN ILLUSTRATIES

- p. 10: <https://slate.com/human-interest/2013/07/sylvia-pankhurst-the-suffragette-s-first-person-account-of-force-feeding.html>
- p. 14: <https://www.whyt.es/art/1916-1920-thomas-ash-and-terence-macswiney-collection/166297/?SearchString=&LotNumSearch=&GuidePrice=&OrderBy=&ArtistID=&ArrangeBy=&NumPerPage=&offset=373>
<https://www.rte.ie/centuryireland/index.php/articles/carrying-a-cross-for-ireland-thomas-ash-profile>
- p. 15: <https://gregfallis.com/2014/01/06/hes-no-gandhi/gandhi-hunger-strike/>
- p. 26: <https://twitter.com/hashtag/monboy>
- p. 27: <https://www.periodpaper.com/products/1922-rotogravure-terence-macswiney-funeral-sein-fein-hunger-strike-cork-ireland-120714-rto2-102>

- 1 Raf DE BONT, Meten en Verzoenen. Louis Vervaeck en de criminele antropologie 1900-1940. In: Jo TOLLEBEEK, Geert VANPAEMEL, Kaat WILS (red.), *Degeneratie in België 1860-1940. Een geschiedenis van ideeën en praktijken*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2003, pp. 196-197; Bert VANHULLE, *Gevangen(en) in het laboratorium. De Geneesheren-antropoloog van de Penitentiair Antropologische Dienst (1920-1940)*, 2011, ongepubliceerde paper.
- 2 Stephen SCANLAN, Laurie COOPER STOLL, Kimberly LUMM, The hunger strike and nonviolent action, 1906-2004. In: Patrick G. COY (red.), *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 2, Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2008, p. 278.
- 3 Vermeldenswaardig is hier ook het doctoraatsonderzoek van Casile-Hugues rond hongerstakingen in een Franse gevangenis. Zie: Geneviève CASILE-HUGUES, *La grève de la faim au milieu carcéral à travers le cas de la Maison d'arrêt des Baumettes de 1975 à 1983*, Aix-en-Provence: Presses universitaires d'Aix-Marseille, 1994.
- 4 Bert VANHULLE, Geschiedenis achter slot en grendel? Bedenkingen over de Belgische en internationale gevangenishistoriografie. In: Margo DE KOSTER, Xavier ROUSSEAU, Karel VELLE (red.), *Bronnen en perspectieven voor de sociaal-politieke geschiedenis van justitie in België (1795-2005)*, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2010. Uitzonderingen zijn onder meer: Annelies BAES, *Wat is de diagnose, dokter? Criminele diagnosticering in de gevangenis van Antwerpen (1920-1935)*, KU Leuven, masterproef, 2006; Jenneke CHRISTIAENS, *De geboorte van de jeugdgedelinquent (België, 1830-1930)*, Brussel: VUB Press, 1999; Margo DE KOSTER, Tot maat van het recht. De vroege ontwikkeling van de wetenschap van het ontspoorde en criminele kind in het Centrale Observatiegesticht in Mol (1913-1941). In: Nelleke BAKKER, Sjaak BRASTER, Marjoke RIETVELD-VAN WINGERDEN, Angelo VAN GORP (red.), *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van pedagogische zorg voor risicojeugd: Jaarboek voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs 2007*, Assen: Van Gorcum, 2007; Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Ducpétiaux ou le rêve cellulaire*. In: *Déviance et Société*, 12(1988)1; Nathalie FALLY, *Soigner ou punir? Le traitement des condamnés déficients mentaux en Belgique. L'exemple des prisons centrales de Gand et de Louvain (1870-1940)*. In: Dirk HEIRBAUT, Xavier ROUSSEAU, Alain WIJFFELS (red.), *Histoire du droit et de la justice/Justitie- en rechtsgeschiedenis*, Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain, 2009, pp. 547-565; Veerle MASSIN, *Protéger ou exclure? L'enfermement des 'filles perdues' de la Protection de l'Enfance à Bruges (1922-1965)*, UCL: doctoraat, 2011; Laura NYS, *Gemengde gevoelens. Emotie, gender en discipline in egodocumenten van jeugdgedelinquenten (1890-1965)*, UGent: lopend doctoraatsonderzoek (2015-2019).
- 5 Raf DE BONT, Meten en Verzoenen [...]; Bert VANHULLE, *Gevangen(en) in het laboratorium [...]*.
- 6 Sarah VANDERSMISSEN, *Lombroso achterna. Het antropologisch onderzoek in het Belgische gevangeniswezen tijdens het Interbellum*, KU Leuven, licentiaatsverhandeling, 2001.
- 7 Annelies BAES, *Wat is de diagnose, dokter? [...]*.
- 8 Veerle MASSIN, *Protéger ou exclure? [...]*.
- 9 Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Ducpétiaux ou le rêve cellulaire [...]*.
- 10 Joris CASSELMAN, *Etienne De Greeff 1898-1961: Psychiater, criminoloog en romanschrijver. Leven, werk en huidige betekenis*, Antwerpen/Apeldoorn: Maklu, 2010.
- 11 Ministère de la Justice/Ministerie van Justitie, *Statistique pénitentiaire/Statistiek van het gevangeniswezen*, 1923.
- 12 Achiel NEYS & Tony PETERS, De geschiedenis van het gevangeniswezen. In: Achiel NEYS, Tony PETERS, Freddy PIETERS, Johan VANACKER (red.), *Trailies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1994, pp. 10-11.
- 13 Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Ducpétiaux ou le rêve cellulaire [...]*.
- 14 Zie voor Lombroso onder meer: Mary GIBSON, Cesare Lombroso and Italian Criminology. In: Peter BECKER & Richard F. WETZELL, *The History of Criminology in International Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 142.
- 15 Stef CHRISTIAENSEN, Historische ontwikkelingen in de strafrechtsbedeling beschouwd vanuit het perspectief van humanisering en menselijke waardigheid. In: Maria BOUVERNE-DE BIE, Kristine KLOECK, Wilfried ROOSE, Rudi MEYVIS, John VANACKER (red.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, Gent: Academia Press, 2002, pp. 215-273.
- 16 Stef CHRISTIAENSEN, *Historische ontwikkelingen [...]*.
- 17 Annelies BAES, *Wat is de diagnose, dokter? [...]*.
- 18 Annelies BAES, *Wat is de diagnose, dokter? [...]*.
- 19 Louis VERVAECK, Evolution in the Treatment of Belgian Delinquents and Mentally-ill, *24 Am. Inst. Crim. L. & Criminology* 198 (1933-1934).
- 20 Ministerie van Justitie, *Gerechtelijke Statistiek van België*, Brussel, 1925-1940.
- 21 Ministerie van Justitie, *Gerechtelijke Statistiek van België*, Brussel, 1925-1940. Uitzondering op deze daling vormden de jaren 1935 en 1936, waarbij telkens meer dan 1900 dossiers werden gerealiseerd.
- 22 Bert VANHULLE, *Gevangen(en) in het laboratorium [...]*.

- 23 Eric MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*, Antwerpen/ Apeldoorn: Maklu, 2009, pp. 444-445.
- 24 Leon RADZINOWICZ, *Adventures in Criminology*, New York: Routledge, 1999, p. 60.
- 25 Louis VERVAECK, Evolution in the Treatment of [...].
- 26 In de archiefstukken zijn de latere dagboeken van de arts-antropoloog ondertekend door Paul Vervaeck, de zoon van Louis Vervaeck.
- 27 Leon RADZINOWICZ, *Adventures in Criminology*, [...].
- 28 Johanna SIMÉANT & Christophe TRAÏNI, *Bodies in Protest: Hunger Strikes and Angry Music*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016, p. 17.
- 29 Voor dit artikel werd gebruik gemaakt van de volgende archieven:
Rijksarchief te Brussel (Vorst): Archief van de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976:
 Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten, 1.
 Dagboeken van de arts-antropoloog, Mannenafdeling, 2-7.
 Dagboeken van de verpleegsters, Vrouwenzaal, 18-23
 Dagboeken van de verplegers, Mannenzaal A, 26-104
ARA2: Morele dossiers van gevangenen: nrs. 91.524 (J.D.K.), 21.772 (A.S.), 11.4836 (M.H.B.), 49.347 (E.L.), 31.180 (C.P.), 25.376 (G.D.R.), 37.098 (R.G.), 4857 (M.T.D.), 13.692 (R.B.), 87.876 (G.S.), 39.947 (R.S.), 46.112 (O.K.).
- 30 Johanna SIMÉANT & Christophe TRAÏNI, *Bodies in Protest [...]*, p. 17.
- 31 Michael BIGGS, The Rationality of Self-Inflicted Suffering: Hunger strikes by Irish Republicans 1916-1923. In: *Sociology Working Papers*, 3(2007)2.
- 32 Johanna SIMÉANT & Christophe TRAÏNI, *Bodies in Protest [...]*, p. 16.
- 33 Charles TILLY, *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*, New York: Routledge, 2016, p. 42.
- 34 Gene SHARP, *Sharp's Dictionary of Power and Struggle: Language of Civil Resistance in conflicts*, New York: Oxford University Press, 2012, p. 151.
- 35 Stephen SCANLAN, Laurie COOPER STOLL, Kimberly LUMM, The hunger strike and nonviolent action [...].
- 36 Johanna SIMÉANT, *La grève de la faim*, Parijs: Presses de Sciences Po, 2009, p. 41.
- 37 Zie onder meer Karin Andriolo die hongerstakingen onderbrengt bij zelfmoordprotest: Karin ANDRIOLO, The Twice Killed: imagining suicide protest. In: *American Anthropologist*, 108(2006)1, pp. 100-113.
- 38 Johanna SIMÉANT, *La grève de la faim [...]*, p. 41.
- 39 Stephen SCANLAN, Laurie COOPER STOLL, Kimberly LUMM, The hunger strike and nonviolent action [...]; Johanna SIMÉANT, *La grève de la faim [...]*.
- 40 Michel FOUCAULT, *Discipline, Toezicht en Straf: de geboorte van de gevangenis*, Groningen: Historische Uitgeverij, 2010, p. 237.
- 41 Michael BIGGS, The Rationality of Self-Inflicted Suffering [...], pp. 190-191.
- 42 Ian MILLER, *A History of Force Feeding: Hunger Strikes, Prisons and Medical Ethics, 1909-1974*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016, p. 11.
- 43 Rijksarchief Leuven, SI Leuven Centraal, nr. 317/3:27, Driemaandelijke verslagen van het antropologisch laboratorium van de centrale gevangenis van Leuven (minuten) en bijbehorende stukken, 1920-1939.
- 44 Veerle MASSIN, La discipline. Jeunes délinquantes enfermées, violence institutionnelle et réaction disciplinaire: une dynamique (Belgique, 1920-1970). In: *Crime, Histoire et Sociétés/ Crime, History and Societies* 18(2014)1, pp. 31-56.
- 45 Catrin SMITH, Punishment and pleasure: women, food and the imprisoned body. In: *The Sociological Review* 50(2002)2, pp. 197-214.
- 46 Alexis DANAN, Haut les mains! ou la machine à guérir les mauvais garçons. In: *Paris-Soir*, 22/04/1931, p. 2.
- 47 De citaten uit de dossiers van de gevangenen zijn letterlijk overgenomen, spel- en grammaticafouten inbegrepen.
- 48 Ian MILLER, *A History of Force Feeding [...]*, p. 168.
- 49 Ian MILLER, *A History of Force Feeding [...]*, p. 163.
- 50 Ian MILLER, *A History of Force Feeding [...]*, p. 4.
- 51 James VERNON, *Hunger: A Modern History*, Cambridge: Harvard University Press, 2007, p. 60.
- 52 Pavel Ivanovic KOVALEVSKY, *Hygiène et traitement des maladies mentales et nerveuses*, Parijs: F. Alcan, 1890, p. 49.
- 53 Jean CUYLITS, Les lavements nutritifs. In: *Bulletin de la Société de médecine mentale*, 12(1910).
- 54 Julien RAYNIER & Henrie BEAUDOUIN, Le régime alimentaire des Asiles d'aliénés. In: *L'Aliéniste français: bulletin de l'Association amicale des médecins des établissements public d'aliénés*, 1934, p. 243.
- 55 Geneviève CASILE- HUGUES, *La grève de la faim [...]*, p. 370.
- 56 Ian MILLER, *A History of Force Feeding [...]*, p. 161.
- 57 Ian MILLER, *A History of Force Feeding [...]*, p. 166.